

УДК 343.6 : 340.130.5 (100)

Олашин М. М.,

*к.ю.н., доцент, доцент кафедри кримінального права та процесу,
Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів;*

Слупко В. М.,

*асистент кафедри кримінального права та процесу,
Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів.*

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВ ПАЦІЄНТА ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

***Анотація:** у статті проаналізовано законодавство країн ближнього та далекого зарубіжжя, яке регламентує кримінальну відповідальність за порушення прав пацієнта. Проведено порівняльний аналіз з відповідним законодавством України. Досліджено особливості встановлення кримінальної відповідальності за порушення прав пацієнта, підстави притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення таких злочинів. Виокремлено відмінності встановлення об'єктивних та суб'єктивних ознак складу злочину, що передбачає кримінальну відповідальність за порушення прав пацієнта. Встановлено прогалини у вітчизняному законодавстві, що регулює питання притягнення до відповідальності за порушення прав пацієнта та запропоновано шляхи удосконалення відповідних норм чинного кримінального законодавства.*

Ключові слова: медичний працівник, пацієнт, кримінальне законодавство, законодавство зарубіжних країн, судова помилка, кримінальна відповідальність медичних працівників.

Maryna Olashyn,

PhD, Associate Professor

Department of Criminal Law and Procedure

Lviv University of trade and economics;

Valentyna Slupko,

assistant

Department of Criminal Law and Procedure

Lviv University of trade and economics.

CRIMINAL RESPONSIBILITY FOR VIOLATION OF PATIENT RIGHTS UNDER LEGISLATION OF FOREIGN COUNTRIES

***Abstract.** The article analyzes legislation of neighboring and far-abroad countries, which regulates criminal liability for violation of patient's rights. A comparative analysis was conducted with the relevant legislation of Ukraine. The peculiarities of establishment of criminal responsibility for violation of patient's rights, grounds for prosecution for such crimes are investigated. The differences between establishing objective and subjective features of the crime, which provides*

for criminal liability for violating the rights of the patient, are singled out. There are gaps in domestic legislation that regulates the prosecution of violations of the rights of the patient and suggests ways to improve the relevant norms of the current criminal law.

Keywords: medical worker, patient, criminal law, legislation of foreign countries, judicial error, criminal liability of medical workers.

Постановка проблеми. Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визначаються в Україні найвищою соціальною цінністю, зазначено в Основному законі України. Медична діяльність є однією з найважливіших складових життєдіяльності суспільства. Враховуючи її соціальні функції та завдання, держава повинна всіляко сприяти розвитку такої діяльності й активно протидіяти злочинним проявам і правопорушенням у цій сфері.

Проблеми кримінальної відповідальності медичних працівників за порушення прав пацієнтів обумовлена саме недостатністю розробки правового регулювання професійної діяльності медичних працівників. Навіть у випадках традиційного медичного лікування слідчо-судова практика зустрічається зі значними труднощами при кваліфікації фактів неналежного лікування, розмежування злочинів, лікарської помилки і нещасного випадку. Що ж стосується нових ризикованих методів лікування і діагностики, то ця сфера практично виявилася поза відповідним правовим регулюванням. Паралельно до розвитку самих експериментів повинна удосконалюватися і їх правова регламентація.

Проте, притягнути до кримінальної відповідальності медичних працівників, які вчинили злочини, надзвичайно складно. Кругова порука лікарів дає змогу їм уникнути відповідальності як в Україні, так і в окремих країнах світу. Це свідчить про високий рівень латентності зазначених злочинів й істотно ускладнює оцінку їх реального стану. А якщо врахувати, що тільки незначна кількість кримінальних справ про злочини у сфері медичної діяльності доходить до судового розгляду, то можна дійти висновку, що на державному рівні в багатьох країнах світу недостатньо дієвих засобів боротьби з такими злочинами.

Аналіз законодавства окремих країн світу щодо кримінальної відповідальності за порушення прав пацієнта має не лише наукове, а й практичне значення, адже в умовах застосування новітніх методів лікування та нових лікарських засобів набуває особливо важливого значення охорона та захист прав та інтересів пацієнтів.

Аналіз останніх досліджень. Окремі питання юридичної відповідальності працівників медичних установ висвітлені в працях А. І. Аكوпова, Ю. П. Аленина, П. П. Андрушка, М. І. Бажанова, Ю. В. Бауліна, А. А. Мохова, С. Г. Стеценка, В. В. Сташиса, Ю. В. Бауліна, М. В. Радченко, І. А. Сенюти, А. А. Тарасової та інших. Разом з тим, детальному аналізу законодавства країн світу, яке регулює кримінальну відповідальність за порушення прав пацієнта не було приділено достатньої уваги.

Постановка завдання. Метою цієї статті є дослідження кримінального законодавства окремих країн світу, яке регулює питання притягнення до кримінальної відповідальності за порушення прав пацієнта.

Виклад основного матеріалу дослідження. Світова спільнота безумовно визнала, що врегулювання конфліктів, які виникають в сфері надання медичних послуг, повинно стати однією з першочергових завдань. Аналіз кримінального законодавства США, Швеції, Іспанії, Голландії, Китаю, Японії, Казахстану дозволяє зробити висновок про те, що в цих країнах особливу увагу приділяється відповідальності медичних працівників.

Аналізуючи законодавство зарубіжних країн, деяку схожість з кримінальним законодавством України про відповідальність медичних працівників має кримінальне законодавство країн ближнього зарубіжжя. Це пояснюється насамперед тим, що всі нормативні акти цих країн побудовані на основі колишніх кримінальних кодексів республік, які входили до складу СРСР і фактично дублювали один одного.

Не є виключенням Кримінальний кодекс Республіки Казахстану. Але норми про кримінальну відповідальність медичних працівників знаходяться в різних главах КК Казахстану. Разом з тим самостійною нормою виділена кримінальна відповідальність за неналежне виконання професійних обов'язків (ст. 114 КК Республіки Казахстан) [1]. Самостійно в главі III "Злочини проти конституційних прав і свобод людини і громадянина" виділена ст. 144 "Розголошення лікарської таємниці" [1].

КК Республіки Азербайджан містить норми, які передбачають кримінальну відповідальність медичних працівників за незаконне штучне запліднення і імплантацію ембріону, медичну стерилізацію, яка була проведена без згоди пацієнта (ст. 136). Ст. 138 КК Азербайджану передбачає відповідальність за незаконне проведення біомедичних досліджень або застосування заборонених способів діагностики і лікування, а також лікарських засобів. Відповідно до ч. 1 цієї статті забороняється проведення біомедичних досліджень над особою без її згоди. Кримінальна відповідальність за ч. 2 ст. 138 КК Азербайджану настає за застосування заборонених в установленому порядку способів діагностики і лікування, а також лікарських засобів, якщо це спричинило по необережності смерть особи або заподіяння тяжкого або менш тяжкої шкоди його здоров'ю. Ст. 141 "Незаконне проведення абортів" передбачає, зокрема, у ч.1 кримінальну відповідальність лікаря за проведення абортів поза медичною установою. Ст.142 КК Республіки Азербайджан передбачає відповідальність за ненадання медичної допомоги хворому без поважних причин медичним працівником, зобов'язаним її надавати відповідно до закону або зі спеціальними правилами, якщо це спричинило заподіяння менш тяжкої шкоди здоров'ю хворого. Кваліфікованими ознаками цього злочину є ці ж діяння, які спричинили тяжку шкоду для здоров'я (ч. 2 ст. 142 КК) та які спричинили смерть потерпілого (ч. 3 ст. 142 КК) [2].

Кримінальний кодекс Республіки Молдова також містить норми, які передбачають кримінальну відповідальність медичних працівників за

ненадання допомоги хворому (ст. 162), незаконне проведення абортів (ст. 159), незаконне здійснення хірургічної стерилізації (ст. 160), здійснення штучного запліднення чи імплантації ембріона без згоди пацієнтки (ст. 161) [3].

Дуже схожими є норми законодавства, що передбачають кримінальну відповідальність медичних працівників Республік Таджикистан, Вірменії та Білорусі. Так, стаття 121 КК Республіки Таджикистан „Порушення правил операції по трансплантації” передбачає кримінальну відповідальність за порушення умов та порядку вилучення органів і тканин людини чи умов і порядку трансплантації, передбачених законом, які спричиняють через необережність тяжку чи середньої тяжкості шкоду здоров'ю донора або реципієнта. Кваліфікуючою ознакою цього злочину є діяння, яке спричинило через необережність смерть потерпілого [4]. Аналогічними є ст. 125 Кримінального кодексу Республіки Вірменія [5] та ст. 164 Республіки Білорусь [6]. У ст. 123 КК Таджикистану встановлено відповідальність за незаконне проведення абортів, а саме: незаконне проведення абортів особою, яка має вищу медичну освіту відповідного профілю. Кваліфікуючою ознакою цього злочину є проведення абортів особою, яка не має вищої медичної освіти відповідного профілю або раніше засуджену за незаконне проведення абортів [4]. Стаття 122 КК Республіки Вірменія та ст. 156 КК Республіки Білорусь містять склади злочинів з такими ж ознаками. Відмінними є лише санкції цих статей. Хочемо відзначити, що Кримінальний кодекс Вірменії передбачає більш суворе покарання за вчинення цих злочинів.

Кримінальним кодексом Вірменії передбачено відповідальність за проведення медичних або наукових дослідів над людиною без її згоди (ст. 127), тобто проведення медичних або наукових дослідів над людиною без її вільного волевиявлення або інформування і належним чином оформленої згоди. Кваліфікуючими ознаками є вчинення цього злочину щодо людини, яка знаходиться в безпорадному стані; щодо людини, яка знаходиться в матеріальній чи іншій залежності від винного; щодо неповнолітнього; організованою групою або спричинення з необережності тяжкі наслідки [5].

За ст. 161 КК Республіки Білорусь ненадання допомоги хворому без поважних причин особою, яка займається медичною або фармацевтичною практикою є злочином з формальним складом. Настання наслідків у вигляді смерті чи тяжкого тілесного ушкодження утворює кваліфікований склад цього злочину. Неналежне виконання професійних обов'язків медичним працівником є матеріальним злочином і передбачає покарання за настання небезпечних наслідків у виді тяжкого або невеликої тяжкості тілесного ушкодження, заподіяних через необережність. Більш суворе покарання передбачене за це ж діяння, яке спричинило смерть пацієнта або зараження ВІЛ-інфекцією (ст. 162 КК) [6].

Законодавством Республіки Узбекистан передбачено також два кримінально-караних діяння, за які відповідальність несуть медичні працівники - це злочинний аборт (ст. 114 КК) та неналежне виконання своїх професійних обов'язків (ст. 116 КК). Причому ст. 116 КК Узбекистану містить два склади злочину: 1) невиконання чи неналежне виконання особою

свої професійних обов'язків внаслідок недбалого чи недобросовісного відношення до них, що спричинило тяжкі чи середньої тяжкості тілесні ушкодження потерпілого; 2) ненадання без поважної причини допомоги хворому особою, яка зобов'язана її надати відповідно до закону або спеціальних правил, що спричинило тяжкі чи середньої тяжкості тілесні ушкодження потерпілого [7].

Стаття 130 КК Грузії передбачає відповідальність медичних працівників за ненадання невідкладної медичної допомоги хворому, який знаходиться в небезпечному для життя стані, без поважних причин. Це склад злочину є формальним. Настання наслідків (шкода здоров'ю хворого чи смерть хворого) утворює кваліфікований склад цього злочину [8].

Кримінальний закон Киргизької Республіки встановлює кримінальну відповідальність медичних працівників за порушення умов і порядку вилучення органів і (або) тканин людини або умов і порядку трансплантації, які передбачені законом. Це діяння вважається злочином, якщо воно по необережності спричинило тяжку або невеликої тяжкості шкоду здоров'ю реципієнта. Смерть реципієнта вважається ознакою кваліфікованого складу цього злочину (ст. 115). Кримінальний кодекс Киргизької Республіки передбачає відповідальність за незаконне проведення абортів. У ст. 116 законодавець розмежує суб'єктів цього злочину. Зокрема, ч. 1 ст. 116 передбачає відповідальність за незаконне проведення абортів особою, яка має вищу медичну освіту відповідного профілю, а ч. 2 ст. 116 — особою, яка не має вищої медичної освіти відповідного профілю. Вчинення цього злочину особою, яка не має вищої медичної освіти відповідного профілю неодноразово та діяння, передбачені ч.1 та ч.2 ст. 116, якщо вони спричинили по необережності смерть особи або інші тяжкі наслідки становить його кваліфікований склад. КК Киргизії визначає кримінально-караним зараження ВІЛ-інфекцією. Кваліфікованим видом цього злочину є зараження особи ВІЛ-інфекцією внаслідок неналежного виконання медичним працівником своїх професійних обов'язків (ч. 4 ст. 117). Стаття 119 КК Киргизької Республіки передбачає відповідальність медичного працівника за неналежне виконання ним своїх професійних обов'язків. Згідно з цією нормою відповідальність настає за невиконання або неналежне виконання професійних обов'язків медичним працівником, яке викликало довготривалий розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менше ніж на 1/3. Більш суворе покарання передбачено за вчинення цих дій, наслідком яких стала смерть потерпілого. Також кримінально-караною є незаконна лікарська діяльність, якщо вона спричинила довготривалий розлад здоров'я або інші тяжкі наслідки (ст. 122 КК). Частиною 2 ст. 122 КК Киргизії встановлено покарання за неналежну лікарську діяльність особою, яка має спеціальний дозвіл та спричинила довготривалий розлад здоров'я або інші тяжкі наслідки [9].

Цікавою є позиція киргизького законодавця, який виділяє як окремий злочин незаконне переривання лікування хворого, який знаходиться в тяжкому стані, в результаті якого по необережності настали тяжкі наслідки (ст. 120 КК Республіки Киргизія) [9].

Норми кримінального законодавства Латвійської Республіки передбачають кримінальну відповідальність за незаконне проведення абортів, тобто проведення абортів особою, яка має на це право, поза лікарнею чи іншою лікувальною установою, або в лікувальній установі, але без законної підстави; проведення абортів в антисанітарних умовах або особою, яка не має права на проведення абортів (ст. 135 КК). Кваліфікованими видами є незаконне проведення абортів, вчинено повторно, проти волі вагітної жінки або смерть вагітної чи інші тяжкі наслідки. (ч.ч. 3, 4 ст. 135 КК). Подібно до законодавства Киргизії в КК Латвії передбачено кримінальну відповідальність за незаконну лікувальну діяльність, яка спричинила порушення здоров'я потерпілого або через необережність винного смерть потерпілого чи тяжкі тілесні ушкодження (ст. 137 КК). Злочин, передбачений ст. 138 КК Латвії "Неналежне виконання медичним працівником своїх професійних обов'язків", є матеріальним, тобто, кримінальна відповідальність настає за невиконання або недбале виконання медичним працівником професійних обов'язків, яке спричинило через необережність винного заподіяння потерпілому тяжкого чи середньої тяжкості тілесні ушкодження. Це ж діяння, що спричинило зараження потерпілого ВІЛ або його смерть є кваліфікованим видом цього злочину (с. 138 КК Латвії). Кримінальну відповідальність за законодавством Латвії буде нести медичний працівник і за незаконне вилучення тканин і органів живої чи мертвої людини з ціллю використання в медицині (ст. 139 КК) [11].

Кримінальне законодавство США, Республіки Аргентина, Республіки Корея, Туреччини, Федеративної Республіки Німеччина, Японії, Бельгії, Іспанії передбачають кримінальну відповідальність за проведення абортів без вагомих на це причин. Так, ст. 124 КК Японії передбачає відповідальність за проведення абортів особою, яка займається спеціальним видом діяльності, і заподіяння в результаті цього смерті чи тілесних пошкоджень. Згідно з диспозицією цієї норми, кримінальній відповідальності підлягає лікар, акушерка, фармацевт чи продавець медикаментів, які спричинили аборт по бажанню або без згоди вагітної жінки [10]. Кримінальний кодекс Іспанії передбачає відповідальність медичних працівників за незаконне проведення абортів чи пошкодження плоду (ст. 144-146, 157, 158 КК Іспанії) [11]. Стаття 86 Кримінального кодексу Республіки Аргентина встановлює відповідальність лікарів, хірургів, акушерок або аптекарів, які зловживали своїми знаннями і вміннями з метою провести аборт або сприяли його проведенню. Не підлягають покаранню здійснення зі згоди жінки абортів дипломованим лікарем, якщо аборт проведений з метою усунення небезпеки, яка не могла бути усунена іншим способом, для життя або здоров'я матері та, якщо вагітність стала результатом зґвалтування [12]. Кримінальній відповідальності за ст. 270 КК Республіки Корея підлягають лікар, гомеопат, акушер, фармацевт або аптекар, які сприяли передчасним пологам у жінки за її проханням або по змові з нею і несуть покарання у виді каторжних робіт на строк не більше двох років. Діяння осіб, які сприяють передчасним пологам у жінки без її прохання і згоди передбачають покарання у виді каторжних робіт на строк не більше трьох років [13].

В Кримінальному кодексі Китайської Народної Республіки передбачено відповідальність за незаконне зайняття медициною особою, яка не має статусу професійного лікаря. Ст. 335 КК Китаю встановлює відповідальність медичного працівника, внаслідок крайньої недбалості якого настала смерть пацієнта чи заподіяна серйозна шкода його здоров'ю, карається позбавленням волі строком до 3 років або короткостроковим арештом. В цьому ж законодавчому акті передбачено кримінальну відповідальність за незаконне зайняття медициною особою, яка не отримала статус професійного лікаря, при обтяжуючих обставинах – на строк до 3 років, короткостроковим арештом або наглядом, а також одночасно чи самостійним покаранням – штрафом; це ж діяння, якщо воно спричинило серйозну шкоду здоров'ю пацієнта, карається позбавленням волі на строк 10 років і штрафом. Особи, які не отримали статус професійного лікаря і незаконно проводять третім особам операції по відновленню здатності до дітонародження, фіктивні операції по позбавленню здатності до дітонародження, операції по перериванню вагітності або вилученню засобу, який призначений для обмеження народження, при обтяжуючих обставинах, караються позбавленням волі на строк до 3 років, короткостроковим арештом або наглядом, а також одночасно чи самостійним покаранням - штрафом; ті ж дії, які спричинили серйозну шкоду здоров'ю пацієнта, караються позбавленням волі на строк від 3 до 10 років і штрафом; ті ж дії, які призвели до смерті пацієнта, карається позбавленням волі на строк більше 10 років і штрафом (ст. 336 КК КНР) [14].

Вивчаючи Кримінальний кодекс Голландії, можна зробити висновок, що багато положень запозичені із зарубіжних нормативно-правових актів, які регулюють питання кримінальної відповідальності. Питання відповідальності медичних працівників не є виключенням. Стаття 228 КК Голландії передбачає кримінальну відповідальність лікаря і акушерки, які умисно видають неправдиве свідоцтво про народження чи про смерть, про наявність або відсутність в цей момент чи в минулому хвороб, слабкостей або недоліків, тюремним ув'язненням на строк не більше трьох років або штрафом четвертої категорії. Якщо свідоцтво видано в мету помістити особу в психіатричну клініку або утримувати її там, то передбачається покарання строком не більше семи років і шести місяців тюремного ув'язнення або штрафом п'ятої категорії [15].

Кримінальний кодекс Швейцарії передбачає відповідальність за порушення службової таємниці (ст. 321 КК): лікарі, в тому числі зубні, аптекери, а також медсестри, які розголошують таємницю, довірену їм внаслідок їх професійної діяльності, якщо вони при її здійсненні зобов'язані зберегти цю таємницю, карається тюремним ув'язненням або штрафом. В свою чергу, караються особи, які навчаються відповідній спеціальності, якщо вони розголосили таємницю, яку повинні були зберігати в період навчання. Порушення службової таємниці карається також і після закінчення професійної діяльності або навчання [16].

В законодавстві Болгарії також передбачається кримінальна відповідальність медичних працівників. Стаття 141 КК Болгарії встановлює

покарання особі, яка займається медичною практикою, була викликана до хворого або породіллі і не надала їм допомоги без поважних причин [17]. Заслуговує на увагу вказівка законодавця Болгарії на те, що потерпілим від цього злочину є не лише хвора особа, а й породілля.

Згідно з КК Республіки Сан-Маріно караним є штучне запліднення (ст. 226–227), відповідальність за яке посилюється, якщо злочин вчинено особою, що має медичне освіту. Також ст. 379 цього КК передбачає відповідальність особи, яка займається лікувальною практикою і без поважних причин затримує надання або не надає необхідної допомоги особі, яка цієї допомоги невідкладно потребує [18].

У § 110 КК Австрії містяться норми, якими встановлено відповідальність за самовільне (здійснене без згоди хворого) лікування особи [19]. Норма такого ж змісту містить у § 1 ст. 192 КК Республіки Польща, а саме, проведення лікарської операції без згоди пацієнта [20].

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Аналізуючи законодавство зарубіжних країн, бачимо, що проблеми кримінальної відповідальності за медичні злочини існують у всіх країнах, кримінальне законодавство яких ми досліджували. З огляду проаналізованих законодавчих актів окремих зарубіжних країн, бачимо, що криміналізацію біомедичних норм проведено лише в законодавстві Австрії, Польщі, Республіках Азербайджан та Вірменія. Причому норми відповідних статей у кримінальних кодексах цих країн значно розширені, ніж в ст. 141 КК України. Тому, на нашу думку українському законодавцю варто переглянути норму Кримінального кодексу, яка передбачає кримінальну відповідальність за порушення прав пацієнта (ст. 141 КК України) та привести її до норм та стандартів Європейського Союзу шляхом чіткого визначення параметрів, де вчинення дій медичним працівником буде кваліфікуватись як кримінально-каране діяння за порушення прав пацієнтів. Там чином ми будемо мати змогу на законодавчому рівні здійснювати якісний захист громадян, які потребують медичної допомоги та відновити довіру до української медицини.

Література:

1. Кримінальний кодекс Республіки Казахстан від 16.07. 1997 року // Кодексы Республики Казахстан. – Астана, 2002. – Т. 1. – С. 325.
2. Кримінальний кодекс Республіки Азербайджан від 30.12.1999 року [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.law-enforcement.ru/>
3. Кримінальний кодекс Республіки Молдова від 18.04.2002 року [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.law-enforcement.ru/>
4. Кримінальний кодекс Республіки Таджикистан від 21.05.1998 року [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.law-enforcement.ru/>
5. Кримінальний кодекс Республіки Вірменія від 18.04.2003 року [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.law-enforcement.ru/>
6. Кримінальний кодекс Республіки Білорусь від 9.06.1999 року [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.law-enforcement.ru/>

7. Кримінальний кодекс Республіки Узбекистан від 22.09.1994 року [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.law-enforcement.ru/>
8. Кримінальний кодекс Грузії від 22.06. 1999 року [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.law-enforcement.ru/>
9. Кримінальний кодекс Киргизької Республіки від 18.09.1997 року [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.law-enforcement.ru/>
10. Кримінальний кодекс Японії. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2002. – С. 129-130.
11. Кримінальний кодекс Іспанії від 23.12.2010 року [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.law-enforcement.ru/>
12. Кримінальний кодекс Республіки Аргентина від 29.10.1922 року [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.law-enforcement.ru/>
13. Кримінальний кодекс Республіки Корея від 18.09.1953 року [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.law-enforcement.ru/>
14. Кримінальний кодекс Китайської Народної Республіки від 14.03.1997 року [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.law-enforcement.ru/>
15. Кримінальний кодекс Голландії . - СПб., 2001. – С. 346-347.
16. Кримінальний кодекс Швейцарії [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.law-enforcement.ru/>
17. Кримінальний кодекс Республіки Болгарія от 15.03.1968 року [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.law-enforcement.ru/>
18. Кримінальний кодекс Сан-Маріно / перевод с итал. В.Г.Максимова. – СПб: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2002. – С.162-163.
19. Кримінальний кодекс Австрії. – СПб: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2004. - С. 164.
20. Кримінальний кодекс Республіки Польща [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.law-enforcement.ru/>

References:

1. Kryminal'nyj kodeks Respubliky Kazakhstan vid 16.07. 1997 roku // Kodeksy Respubliky Kazakhstan. – Astana, 2002. – Т. 1. – S. 325.
2. Kryminal'nyj kodeks Respubliky Azerbajzhan vid 30.12.1999 roku [Elektronnyj resurs] // Rezhym dostupu: <http://www.law-enforcement.ru/>
3. Kryminal'nyj kodeks Respubliky Moldova vid 18.04.2002 roku [Elektronnyj resurs] // Rezhym dostupu: <http://www.law-enforcement.ru/>
4. Kryminal'nyj kodeks Respubliky Tadzhykystan vid 21.05.1998 roku [Elektronnyj resurs] // Rezhym dostupu: <http://www.law-enforcement.ru/>
5. Kryminal'nyj kodeks Respubliky Virmeniiia vid 18.04.2003 roku [Elektronnyj resurs] // Rezhym dostupu: <http://www.law-enforcement.ru/>
6. Kryminal'nyj kodeks Respubliky Bilorus' vid 9.06.1999 roku [Elektronnyj resurs] // Rezhym dostupu: <http://www.law-enforcement.ru/>
7. Kryminal'nyj kodeks Respubliky Uzbekystan vid 22.09.1994 roku [Elektronnyj resurs] // Rezhym dostupu: <http://www.law-enforcement.ru/>
8. Kryminal'nyj kodeks Hruzii vid 22.06. 1999 roku [Elektronnyj resurs] // Rezhym dostupu: <http://www.law-enforcement.ru/>

9. Kryminal'nyj kodeks Kyrgyz'koi Respubliki vid 18.09.1997 roku [Elektronnyj resurs] // Rezhym dostupu: <http://www.law-enforcement.ru/>
10. Kryminal'nyj kodeks Yaponii. – SPb.: Yzdatel'stvo «Yurydycheskyj tsentr Press», 2002. – S. 129-130.
11. Kryminal'nyj kodeks Ispanii vid 23.12.2010 roku [Elektronnyj resurs] // Rezhym dostupu: <http://www.law-enforcement.ru/>
12. Kryminal'nyj kodeks Respubliki Arhentina vid 29.10.1922 roku [Elektronnyj resurs] // Rezhym dostupu: <http://www.law-enforcement.ru/>
13. Kryminal'nyj kodeks Respubliki Koreia vid 18.09.1953 roku [Elektronnyj resurs] // Rezhym dostupu: <http://www.law-enforcement.ru/>
14. Kryminal'nyj kodeks Kytajskoi Narodnoi Respubliki vid 14.03.1997 roku [Elektronnyj resurs] // Rezhym dostupu: <http://www.law-enforcement.ru/>
15. Kryminal'nyj kodeks Hollandii . - SPb., 2001. – S. 346-347.
16. Kryminal'nyj kodeks Shvejtsarii [Elektronnyj resurs] // Rezhym dostupu: <http://www.law-enforcement.ru/>
17. Kryminal'nyj kodeks Respubliki Bolhariia ot 15.03.1968 roku [Elektronnyj resurs] // Rezhym dostupu: <http://www.law-enforcement.ru/>
18. Kryminal'nyj kodeks San-Marino / perevod s ytal. V.H.Maksymova. – SPb: Yzd-vo «Yurydycheskyj tsentr Press», 2002. – S.162-163.
19. Kryminal'nyj kodeks Avstrii. – SPb: Yzd-vo «Yurydycheskyj tsentr Press», 2004. - S. 164.
20. Kryminal'nyj kodeks Respubliki Pol'scha [Elektronnyj resurs] // Rezhym dostupu: <http://www.law-enforcement.ru/>